

Význam ‚nových sociálních rizik‘ v současné společenské vědě

Editorial

Tomáš Sirovátka, Jiří Winkler

Otázky ‚nových‘ sociálních rizik v moderní společnosti se v posledních dvaceti letech stávají předmětem intenzivního výzkumu reprezentantů různých sociálněvědních oborů a dostávají se i do centra pozornosti praktické politiky. Ukazuje se, že význam uvedeného fenoménu dnes konkuruje významu a rozsahu tradičních sociálních problémů chudoby a třídních nerovností. Diskuse o kořenech ‚nových‘ sociálních rizik a o jejich ekonomických, kulturních či osobnostních důsledcích razantně otevírají otázky o samotných základech uspořádání moderní společnosti a o možnostech společenského řízení komplexních společenských systémů.

Zatímco společenský a politický význam poznání nových forem sociálních rizik je vcelku přijímaný, výsledky společenskovědního výzkumu o podstatě těchto jevů zatím příliš uspokojivé nejsou. Přesto, že se výzkumu sociálního rizika v současnosti věnují představitelé různých vědních disciplín (a věnují přitom pozornost různým stránkám zkoumaného předmětu), jejich vědecké interpretace jsou často jednostranné, chybí věcné diskuse mezi představiteli různých přístupů ke studiu a k definování nových sociálních rizik. Důsledkem jsou konceptuální diskuse spojené s kritikou termínu ‚nových rizik‘ a hledání jiného pojmosloví pro výzkum jevů, jež označují.

Předkládané číslo Sociálních studií se pokouší na daný stav reagovat. Cílem editorů bylo poskytnout aktuální přehled o různých pojetích nových sociálních rizik a také přístupech k jejich výzkumu, které se formují v prostředí české sociální vědy. Tento záměr je realizován prostřednictvím statí autorů z předních akademických pracovišť, které se novými formami sociálního rizika a potřebami jejich politického a odborného řešení zabývají. Výběr statí v časopise sice neposkytuje přehled o všech směrech ve výzkumu nových sociálních rizik, přesto však dává dostatečnou představu o rozmanitosti těchto přístupů a dává i možnost vyjasnění některých nedorozumění, které v této oblasti výzkumu vznikají. Jaké přístupy k výzkumu ‚nových‘ sociálních rizik tedy evidujeme? Co v těchto směrech a disciplinárních oblastech koncept nových sociálních rizik vlastně znamená? K jakým základním závěrům zatím různé směry výzkumu dochází? Abychom odpověděli na tyto otázky, budeme postupovat ve výkladu od obecného ke specifickému. Chceme komentovat význam konceptu rizika ve společenských vědách, dále ukázat na vývoj významu sociálního rizika a konečně diskutovat specifický obsah pojmu nových sociálních rizik ve světle výzkumu v oblasti sociální politiky.

Růst významnosti studia rizika

Riziko se obecně vztahuje k neurčitým situacím jednání a rozhodování. Je spojeno s možností, šancí nebo pravděpodobností výskytu nějakých událostí, které jsou často důsledkem činnosti lidí nebo jejich politiky. Riziko je po značnou část historie spojeno se ztrátou kontroly člověka nad výsledky svého jednání. Slovo riziko nabývá na významu vždy v situacích, kdy lidé ignorují hranice svého poznání, prohlubují dělbu práce, spoléhají se na štěstí nebo osud a ztrácí vliv nad sociálním prostředím, v němž žili. Jako takové je riziko vždy společenským fenoménem, který se nutně stává předmětem společenských věd (Merkhofer 1987, Garnsey 1988, Gallant 1991).

Z čeho pramení v posledních letech nebývale intenzivní zájem společenských vědců o výzkum rizika? Děje se tak pravděpodobně ze dvou důvodů. Za prvé v posledních desetiletích významně vzrostla komplexnost produkčních technologií a společenských institucí, které ovládají naši práci i život. V důsledku této provázanosti podmínek a postupů lidského jednání dochází častěji než dříve k nečekaným technologickým nebo institucionálním selháním v různých oblastech společenského života. Také chudoba a sociální vyloučení mohou v nejistých podmínkách vznikat vcelku nečekaně. Jsou jako by vedlejším efektem normálního fungování současné společnosti (Beck 2004). V tomto kontextu se mnohým odborníkům může jevit narušení rovnováhy mezi pracovními povinnostmi a rodinnými závazky žen jako vedlejší efekt normálních modernizačních procesů, jako jsou růst vzdělání a kvalifikace a zapojení žen na trh práce. Podobně riziko selhání systému důchodového zabezpečení je možné chápat jako vedlejší efekt růstu střední délky života, růstu kvality života středních vrstev společnosti i pokroku ve vývoji zdravotnických technologií. Také riziko sociálního vyloučení imigrantů a jejich vystavení xenofobnímu jednání lze chápat jako vedlejší efekt migrace pracovních sil v rámci většího provazování a sbližování národních ekonomik, které je v Evropě stále považováno za klíčový a žádoucí ekonomický proces.

Druhým důvodem nebývalého zájmu o výzkum rizika je podle některých autorů (Barr 2001; Taylor-Gooby, Zinn 2006) přesvědčení, že ztráty, které riziko a neurčitost lidem způsobuje, jsou do značné míry endemického původu. Tedy že nežádoucí důsledky současných forem rizika jsou způsobeny konstrukcí technologií a fungováním společenských institucí, které mají společenská a životní rizika pomoci zvládat. Jestliže společenské instituce nejsou schopny eliminovat negativní důsledky rizika, pak nabývá na aktuálnosti otázka po společensko-politické legitimitě takových neúčinných institucí a politických projektů. Tato kritická reflexe je relativně nová. V oblasti výzkumu sociálních problémů a jejich řešení sociálním státem vedla k vymezení pojmu „nová sociální rizika“. Nová v tom smyslu, že na rozdíl od starých problémů chudoby a třídních nerovností, které sociální státy dokázaly ve svém „zlatém věku“ většinou zvládat, je řešení nových rizik pomocí existujících sociálních institucí především tradičně budovaným sociálním státem, solidárními vztahy v rodině a systémem pomáhajících profesí spíše neúčinné. Podstatnou vlastností těchto „nových rizik“ je skutečnost, že jsou výzvou pro rozsáhlou a cílevědomou reformu či transformaci společenských a zejména sociálně politických institucí v moderní společnosti.

Neúčinnost zvládání „nových forem“ společenských rizik vyvolává neobvyklou pozornost sociálněvědních odborníků i z toho důvodu, že v důsledku nízké efektivity a účinnosti jejich zvládání (Scharpf, Smidt 2000; Taylor-Gooby, Zinn 2006) podstatně klesá důvěra

veřejnosti ve společenské expertizy a důvěryhodnost tvůrců politiky, kteří se odvolávají na tato odborná posouzení.

Riziko jako technický, sociální a politický fenomén

Myšlenka rizika nebyla původně spojena s oblastí sociálních potřeb nebo boje proti chudobě. Nebyla ani primárně politickým pojmem. Myšlenka rizika začala nabývat na společenském významu na počátku novověku v kontextu rozvoje zámořských výprav do neznámých končin „nového světa“. Vztahovala se k neurčitým výsledkům objevitelských a obchodních cest a dobytelských výprav. V ekonomice té doby se hromadění bohatství stalo základním kritériem hospodářského úspěchu (merkantilismus). Myšlenka rizika byla proto velmi brzy spojena s konceptem pojištění (proti riziku) a vstoupila do světa financí jako užitečný nástroj zvažování důsledků investičních rozhodnutí (Ewald 2002). Během 18. a 19. století vývoj matematické teorie pravděpodobnosti (Bernoulliho zákon velkých čísel) významně přispěl k aplikaci pravděpodobnostního počtu do procesů rizikových rozhodnutí. Rozvoj matematického a ekonomického myšlení tak výrazně ovlivnil podnikatelské investování a tržní chování. Rané formy pojišťovnictví byly založeny na zkušenosti a jen subjektivním úsudku pojišťovatele a pojištěnce. Aplikace teorie pravděpodobnosti vytvořila vědeckější způsoby rozhodování o riziku, zpřesnila techniku odhadu rizika a přispěla k rozšíření pojištění do mnoha oblastí společenského života. Pojištění proti riziku postupně vstoupilo do oblasti zdravotní péče a ochrany proti nemocem, bydlení, pracovní bezpečnosti a ochrany proti ztrátě zaměstnání. Tento vývoj postupně změnil fungování tří významných společenských institucí: státu, rodiny a pracovního trhu.

Na přelomu 19. a 20. století se vlády řady evropských zemí začaly přizpůsobovat požadavkům kvalifikovaných dělníků a nižší střední třídy, aby stát rozšířil a znárodnil existující schémata ochrany proti životnímu a sociálnímu riziku. Tím byl vytvořen základ pro formování evropského sociálního státu. Po 2. světové válce sociální výdaje postupně vytvořily nejdůležitější položku ve vládních výdajích industriálně rozvinutých zemí. Sociální stát se v období expanze po 2. světové válce (Flora, Heidenheimer 1981) vyvíjel až k ‚limitům‘ svého růstu. Ekonomické krize 70. a 80. let, procesy zostřování globální ekonomické soutěže, dynamizace vývoje technologické základny ekonomiky, permanentní strukturální změny a požadavky flexibility na trzích práce, diferenciační a specializační tendence ve společnosti, demografické změny, vedly k formování ‚nových sociálních rizik‘ a vynoření se nových rizikových skupin, jež se ovšem překryla s riziky starými, jež nevymizela (zejména jde o rizika životního cyklu). Současně i posuny v mocenských pozicích politických aktérů, k nimž došlo na počátku 80. let a které přinesly dominanci středo-pravicové orientace a později reformulaci středo-levicové politiky (pod heslem ‚Třetí cesta‘), to vše přináší nové podmínky pro fungování sociálního státu. Ty byly charakterizovány jako ‚permanentní nedostatek‘ (permanent austerity), Pierson (2001).

Výsledná změna ve vývoji sociálního státu, jež následovala, byla nejprve interpretována jako krize (krize ekonomické efektivity a kontroly, krize legitimacy a krize účinnosti (Offe 1984) a následně jako omezování sociálního státu (retrenchment), když převládající reakcí vlád bylo zastavení růstu sociálních výdajů v situaci nutnosti reagovat na nově vznikající

požadavky (například v důsledku růstu dlouhodobé nezaměstnanosti, rozpadu rodin atp.). Tlak na omezování těchto výdajů (Pierson 2001) přitom nabýval dvojí podoby. Za prvé omezování inkluzivní sociální politiky bylo realizováno rozvojem ještě preciznějších vědeckých metod kalkulace rizika. Je toho dosahováno zaměřením na exaktní evaluaci potřeb, selektivitou plánovaných opatření a kontrolou využívání sociálních výhod a opatření. Za druhé v jiném kontextu tlak na omezení veřejných sociálních výdajů vede k privatizaci oblastí sociálního pojištění a zaměření státní pomoci na přesně definované (a redukované) skupiny obyvatel. Další vývoj ovšem ukázal, že ačkoliv se zastavil předchozí rychlý růst výdajů, k omezování sociálního státu v podstatě nedošlo, spíše se sociální stát stabilizoval (Pierson 2005; Castles 2004), a že je vhodnější změny ve vývoji interpretovat nejen kvantitativně, ale spíše jako kvalitativní reorientaci ve směřování vývoje, jejímž cílem je hledání účinnějších, spolehlivějších a legitimních forem sociální politiky.

Další společenskou oblastí, kde se významně zvýšilo riziko a nejistota, jsou instituce rodiny a manželství. Postupný vývoj rodinného a pracovního práva vedl k tomu, že až v průběhu 20. století umožnily legislativní podmínky ženám samostatně podnikat, plnohodnotně vstupovat do zaměstnání, nezávisle přijímat sociální zabezpečení. Teprve v posledních několika desetiletích je v řadě zemí kodifikováno právo žen na rozvod a vlastní sexualitu. Tento vývoj vytvořil nové sociální problémy a politické agendy, jako je například domácí násilí a zneužívání. Uvedený vývoj změnil společenský status manželství. Pokud manželství poskytuje životní zajištění ženám v závislosti na mužském živiteli, rozvoj alternativního způsobu uspořádání partnerských a rodinných vztahů vždy vyvolává otázku, jak udržet rovnováhu mezi omezením rizika nerovnoprávného postavení žen a ztrátou jistot, které poskytuje tradiční manželské uspořádání. Dále populační vývoj v evropských zemích přispívá ke změně struktury domácností. Roste počet domácností starších osamělých žen a žen s dětmi. Otevírají se nové naléhavé otázky o změně sociálně politických vzorců chudoby (Mead 1993, 2007) a transformaci sociálních potřeb chudých nebo neúplných rodin s dětmi (Esping-Andersen 1990).

Variabilita forem rodinného a osobního života je doprovázena dynamičtějšími přesuny na trhu práce a růstem flexibility zaměstnaneckých a pracovních vztahů v kontextu technologických inovací a postupného propojování mezinárodního obchodu a podnikání. Rostoucí trendy příjmové nerovnosti a nestability pracovního trhu způsobily, že zaměstnanecký příjem jednoho člena domácnosti nebyl dostatečným zdrojem sociálního zabezpečení rodiny. Rozvoj modelu „dvoupříjmové“ rodinné domácnosti na jedné straně snížil závislost na jednom příjmu, ale současně vyvolal nové sociální problémy. Péče o děti a neplacená práce v domácnosti musela být zajišťována ze zdrojů mimo rodinu. Péče o děti a starší členy domácnosti byla zdrojem pravděpodobně největších přesunů pracovních sil v Evropě ve druhé polovině minulého století. Postupně se rozvinul hospodářský sektor personálních a sociálních služeb. Vznikla celá řada pracovních míst v neziskových organizacích tzv. třetího sektoru. Tímto vývojem se však vytvořil hospodářský sektor pracovních míst s nižší kvalitou (kvalifikací) práce a větší nejistotou zaměstnání.

Přístupy k výzkumu rizika v sociálních vědách

Pravděpodobně nejznámější společenskovední koncepci rizika představil Ulrich Beck ve svém klasickém díle *Riziková společnost* (1986, 2004). Jeho přístup k chápání rizika jako imanentní součásti moderní společnosti měl nebývale velký vliv na rozvoj sociologického a sociálně psychologického výzkumu tohoto fenoménu. Současně však podnítil řadu autorů ke konceptuální a empirické kritice a sloužil jako objekt vymezení pro několik specifických přístupů k výzkumu rizika. Beck tak zásadně přispěl k rozvoji a diferenciaci společenskovedního výzkumu rizika. Například jednou z často diskutovaných otázek je Beckovo vymezení rizika jako především technického a environmentálního fenoménu, který je neočekávaným důsledkem industrializace. Pohled na riziko jako na technický a spíše statistický problém se v průběhu 90. let ukázal (vzhledem ke komplexní povaze rizika v moderní společnosti) pro mnoho autorů jako nedostatečný. Tento spíše manažerský přístup k riziku nezahrnoval například hlediska politického zvládnání rizikových jevů a nový styl vládnutí v moderní společnosti (*governmentality approach*), Dean (1999). Nezahrnoval ani hlediska psychologická (riziko jako zdroj emocí a stresu, proces poznávání rizika), Lash (2000), a hlediska socio-kulturní (kulturní percepce a reakce na riziko), Tulloch-Lupton (2003).

Významná kritická reakce na Beckovo pojetí rizika je spojena s rozvojem teorie reflexivní modernizace. Někteří autoři (Bonns 1995; Zinn 2006) nabízejí širší perspektivu studia rizika, které chápou jako specifickou formu neurčitosti. V tomto kontextu je tradiční *pravděpodobnostní koncept rizika* pojímán jako speciální případ racionálního zvládnání neurčitosti. Jako způsob společenské konstrukce určitosti světa, která je nezbytná pro racionální jednání a rozhodování. V rámci uvedeného přístupu dochází tedy ke změně interpretace rizika a základů jeho pravděpodobnostní kalkulace. Riziko začíná být chápáno jako výrazně subjektivní fenomén, který je současně vztažen k socio-kulturnímu kontextu jednání společenských aktérů. Tento *kontextový koncept rizika* se také velmi často dovolává Simonovy koncepce „omezené racionality“ jednání jako teoretického východiska, které v oblasti ekonomie předznamenává společenskovední výzkum neurčitých a komplexních jevů.

Komplexnost a neurčitost jsou v kontextovém chápání vnímány jako fundamentální prvek zkušenosti moderního člověka. Výzkumné zaměření se v této perspektivě odklání od původního poznávacího problému, jak produkovat řád a určitost společenského života. Základní otázkou se stává, jak je možné v rámci reflexivní modernizace společnosti řídit vznikající rizika a neurčitosti co nejlépe. Tedy jak produkovat proces řízení společenské nejistoty, která je v principu neodstranitelná. Přínosem uvedeného přístupu je také skutečnost, že ukazuje na technické, profesní, organizační či vědecko-poznávací limity řízení rizika. Ukazuje, že i preventivní a ochranná opatření proti riziku mohou být ve svých důsledcích nebezpečná, neboť mohou vyvolávat nová nečekaná ohrožení, tzv. nebezpečí druhého řádu.

Další etablovaný přístup k výzkumu rizika je možné označit jako *socio-kulturní koncept rizika*. Autoři tohoto proudu výzkumu odvozují svůj přístup nejčastěji od myšlení Mary Douglasové (Douglas, Wildavsky 1982; Douglas 1992). V jejich pojetí je riziko chápáno jako kulturně daný způsob reakce na nebezpečí vyplývající především z existence hranic (ohraničení) skupiny, organizace či společnosti. Kulturní interpretace rizika je dále závislá na obecnějších modelech definování reality a způsobech dosahování sociálního řádu v těchto společenstvích. I když byl tento přístup k riziku často kritizován za přílišné zjednodušení

a relativizování zkoumaného problému, vývoj ukázal, že přinesl řadu inspirací pro výzkum vnímání rizika v rámci různých společenských skupin a také pro zkoumání procesů utváření individuální i skupinové identity. Tento přístup se v posledních letech rozvinul i tím, že překonal úzce funkcionalistický rámec studia reakcí na rizika (hledání přímých souvislostí mezi skupinovou či organizační kulturou a individuální reakcí na riziko) a zaměřil se i na komplexnější procesy utváření a zvládání rizika v každodenním životě. Tyto kvalitativní výzkumy jasně ukázaly, že společenské poznání rizika je mnohovrstevné a že vědecké či odborné poznatky o riziku nemusí být ve své funkčnosti nadřazené nad znalostmi laiků a zdravého rozumu lidí (Wynne 1996).

Konečně třetím přístupem kriticky navazujícím na Beckovo pojetí je *koncept mentální ovladatelnosti společenského rizika* (governmentality approach). Jde o přístup, který často zkoumá riziko v kontextu současného politického vládnutí, i když původní myšlenka mentální seberegulace je značně širší. Autoři uvedeného přístupu (Barry et al. 1996; Dean 1999; O'Malley 2004, 2007) nejčastěji odkazují na Foucaultův koncept „nového stylu vládnutí“ v moderní společnosti. Riziko je v tomto pojetí opět chápáno jako produkované zcela společensky. Mentální a jazykové (často mediální) zavedení myšlenky rizika do společenského života z něj dělá specifický způsob formování a kontroly lidských populací a umožňuje tak ovládat jejich společenství. Tento moderní styl vládnutí je založen na strategii nahlížet na osoby jako na populace pomocí abstraktních faktorů a indikátorů. V důsledku toho má identifikace rizika čistě pravděpodobnostní charakter a řešení rizik není zaměřeno osobně, ale abstraktně na tímto způsobem identifikované rizikové skupiny. Z této perspektivy předpokladem moci ve společnosti není autorita. Moc je spíše konstituovaná v praktikách a poznacích lidí. Proces utváření způsobů, jakým lidé myslí o svých problémech, je zdrojem moci ve společnosti. Na základě těchto teoretických východisek pak autoři uvedeného typu výzkumu rizika popisují, jak jsou používány různé politické koncepty rizika (např. dobré a špatné veřejné programy ve vztahu k riziku zadlužení příštích generací, riziku ztráty veřejné legitimacy), aby ukázali, jak může být pojem rizika využíván k různým ‚mocenským hrám‘ (Zinn 2006) a společensko-politické kontrole. Uvedený přístup je předmětem časté kritiky nejen od představitelů racionalistických přístupů, ale také od reprezentantů socio-kulturního pojetí výzkumu rizika. Jejich kritika je zaměřena na to, že koncepce mentální ovladatelnosti příliš generalizuje model osobnosti, který nepředpokládá možnost různorodé reakce na společenské mentální definice rizika.

Obecná sociologická (sociálně psychologická) teorie rizika v posledních dvou desetiletích přinesla několik zásadních poznatků, které mohou významně ovlivnit i specifický výzkum v různých oblastech environmentálních, zdravotních, sociálních či politických rizik v současné společnosti. Především jasně ukázala na zakotvenost rizikových jevů ve společenském prostředí. Díky tomu různé projevy rizika již nelze chápat jako čistě objektivní a technický problém. Současně sociologické hledisko zkoumání dává jasnou distanci od normativních doporučení čistě racionalistických strategií zvládání rizika ve společnosti. Upozorňuje rovněž na skutečnost, že moderní ideologie a technologie přináší čas od času neočekávané a nebezpečné výsledky v různých oblastech života společnosti. Problémy tzv. nebezpečí druhého řádu, manažerské podceňování poznávacích a informačních limitů, politické důsledky podcenění a neřešení rizikových ekonomických a sociálních situací, to jsou jen některé klíčové otázky

současné obecné teorie rizika, jejichž zodpovězení má významné implikace také pro řešení specifického rizika chudoby, sociálního vyloučení a narušení sociální soudržnosti moderní společnosti.

„Stará“ a „nová“ sociální rizika

Vývoj sociálních problémů v moderní společnosti dospěl do stavu, kdy pracovní trhy, makroekonomické, sociální a demografické skutečnosti v rozvinutých zemích se velmi liší od společenských podmínek, v nichž se formovala poválečná politika sociálního státu. Tyto rozdíly reflektovala sociální věda relativně brzy, již v 80. letech minulého století. V rámci této kritické reflexe se v 90. letech formoval pojem „nových sociálních rizik“ a také pojmy významově související, jako „nová ekonomika“ (Pierson 2001; Scharpf, Smidt 2000), „nová sociální politika“ (Deacon, Mann 1999; Bonoli 2005) nebo „nová chudoba“ (Mead 1993; Paugham 2005). Nadužívání tohoto adjektiva právě v přelomových časech počátku nového tisíciletí vede některé autory ke kritice za spíše psychologické či politické motivace proměny vědeckého slovníku a za významové nepřesnosti při používání těchto slov v analytické práci (Huber, Stephen 2003). Kritika se soustředí na jednoznačnost významového rozlišení „nových“ a „starých“ sociálních rizik.

Obecně platí, že sociální vědy mají dvě možnosti, jak definovat předmět svého výzkumu. První cesta je deskriptivní. Spočívá ve výčtu a popisu jevů, které do konceptu nových sociálních rizik autoři zahrnují. Úskalím uvedeného způsobu definování je jeho nepřesnost a neúplnost. Definice jsou vždy závislé na situaci pozorování, v níž vznikly. V principu nelze nikdy vyloučit, že pozorování přinese nové jevy, které budou výzkumníky zařazeny do definované kategorie. Druhý způsob definování předmětu je teoreticko-analytický. Tato metoda je složitější, ale výzkumné koncepty definuje jednoznačněji pomocí vymezení příčin a následků, které výskyt nových sociálních rizik v moderní společnosti provázejí.

Deskriptivní vymezení mezi „nová sociální rizika“ zpravidla zařazuje svým charakterem značně různorodé sociální podmínky a situace. Příkladem deskriptivních definic nových sociálních rizik jsou pojetí, která nová sociální rizika chápou jako rizika, která dnes – to je na počátku 21. století – nastávají častěji, než ta, která byla rozšířena před třiceti až padesáti lety (Bonoli 2005). Tato nová rizika nastávají v důsledku změn v ekonomických, demografických a sociálních strukturách moderní společnosti. V jejich důsledku dochází k růstu sociálních skupin vstupujících do rizikových situací a sociální rizika spojená s postavením těchto skupin je vhání do chudoby.

Patří k nim například následující skutečnosti. Za prvé v souvislosti s oslabením stability rodinných vazeb stoupá rozvodovost a participace žen na trhu práce. Současně s tím roste podíl neúplných rodin a domácností samoživitelek. Roste tak i podíl domácností, které se pohybují na hranici úředně stanovené chudoby. Roste tak i pravděpodobnost, že děti vyrůstající v těchto domácnostech budou vyrůstat v chudobě.

Za druhé v posledních desetiletích dochází k oslabení stability vzorců pracovní kariéry. Dynamizace trhu práce souvisí s růstem poptávky po kvalifikovaných pracovních silách pro většinu zaměstnání spojených s informační společností. Poptávka po kvalitě pracovní síly, růst pracovní konkurence a také růst mzdové diferenciaci je dále doplněn růstem rizika ztráty

zaměstnání v průběhu celého produktivního věku (Gallie 2002). Zatímco dříve riziko nezaměstnanosti hrozilo spíše málo kvalifikovaným dělnickým pracovníkům, dnes se rozšiřuje mezi kategorie kvalifikovanějších úředníků a tvůrčích pracovníků. Jestliže typickým klientem tradiční sociální politiky jsou starší pracovníci v předdůchodovém věku, v nových podmínkách se riziko nezaměstnanosti projevuje v různých fázích produkčního cyklu, absolventy škol nevyjímaje (Huber, Stephen 2003; Bonoli 2005).

Za třetí mezi nová rizika je často zařazována hrozba nekvalitní práce (Paugham 2005). Změny na trhu práce vyvolávají těsnější spojení mezi vzděláním a rozvojem pracovních schopností na jedné straně a kvalitou práce a zaměstnáním na straně druhé. V posledních dvou desetiletích stoupal tlak na zvyšování kvalifikace evropské pracovní síly. Podle výsledků mezinárodního výzkumu v letech 1996-1997 47 procent zaměstnanců v evropských zemích uvedlo, že během pěti let podstatně zvýšili své kvalifikační schopnosti. Tento kvalifikační tlak je neúprosný v tom, že vyžaduje vysokou intenzitu pracovního úsilí, při němž část vysoce kvalifikovaných mužů a žen dává stále častěji přednost životu bez rodinných závazků nebo omezuje své možnosti kvalitního zaměstnání a práce. Stálé zaměstnání již negarantuje uspokojivý příjem a životní standard. Naopak umožňuje vznik sociální kategorie chudých zaměstnaných outsiderů pohybujících se na hranici minimálních příjmů.

Za čtvrté v souvislosti s relativním i absolutním nárůstem počtu starších lidí v populaci se rozšiřuje rozsah nákladů na důchody a zdravotní péči sociálního státu. Tento vývoj vyvolává systémové změny ve způsobech poskytování důchodů a zdravotnických a sociálních služeb, které mohou mít ve svých důsledcích dopad na sociální postavení obyvatel. Někteří autoři upozorňují, že expanze soukromých služeb je některými vládami chápána jako prostředek omezení státních výdajů (Taylor-Gooby 2005). Ačkoliv privatizace sama o sobě neznamená riziko chudoby nebo sociálního vyloučení, může vyvolat nová sociální rizika v situaci, když občané – spotřebitelé jsou konfrontováni s neuspokojivou nabídkou služeb a když politická regulace standardů sociálních služeb je v soukromých organizacích neúčinná. Privatizace sociálních služeb může neúměrně zatížit i rodinné domácnosti, kde většinu domácí péče zatím zajišťovaly ženy. Vzniká tedy otázka, jak sladit tyto rodinné povinnosti žen s jejich pracovní kariérou, do které v posledních letech vstupují se stále větší vehemencí a intenzitou.

Uvedené popisy současných sociálních problémů a rizik mají společné některé charakteristiky. Za prvé všechny vychází z dlouhodobého empirického monitorování sociálních podmínek v rozvinutých evropských zemích. Opírají se tak o poměrně bohatý datový materiál. Za druhé ovšem důraz na faktografické založení poznatků je spojen s poněkud „plytkou“ sociální ontologií. Deskriptivní přístup k poznání sociálních problémů a rizik nepodporuje hledání komplexních souvislostí a příčin těchto jevů. Projevuje tendenci k tzv. metodologickému individualismu, který v tomto kontextu znamená, že za příčiny nových problémů jsou pokládány spíše individuální jevy a působení jednotlivých faktorů než objektivní sociální struktury a selhání velkých společenských institucí.

Nová sociální rizika a transformace sociálního státu

Naopak analytické koncepty nových sociálních rizik se v sociálních vědách rozvíjejí v bezprostřední souvislosti s výzkumem vývojové transformace a stability současných

společenských a zejména sociálně politických institucí. Mnohými autory jsou nová sociální rizika chápána jako výzvy pro reformy sociálního státu, pro jiné výzkumníky společenské reflexe nových rizik jsou samy vyjádřením změn v zájmech společenských skupin formujících současnou sociální politiku. V každém případě tato konceptuální vazba na změny současného sociálního státu tvoří podstatnou vlastnost definování nových rizikových skutečností, která je jednoznačně vymezuje vzhledem ke „starým“ sociálním rizikům. Lze říci, že v analytickém přístupu „novost“ má konotace jako „nekontrolovanost“, „pozoruhodnost“ a také „neřešitelnost“ či „nezvladatelnost“ tradičními politickými nástroji a institucemi sociálního státu.

Současné způsoby vysvětlování změn a stability sociálního státu ve vazbě na vývoj nových sociálních rizik můžeme shrnout do několika velmi širokých typů, které se nutně nemusí vzájemně vylučovat. Jde o následující pojetí příčin inovací. (1) Vysvětlení pomocí změn společenských a politických zájmů, které klade zvláštní důraz na společenskou mobilizaci určitých tříd nebo společenských vrstev při řešení sociálních problémů (Esping-Andersen, Korpi 1984) a na vliv různých aliancí zájmů (Esping-Andersen 1990; Elmore 1978) v těchto procesech. Předpokládá se, že změny sociálně ekonomických rolí významných společenských (ekonomických, politických) aktérů (společenských skupin, tříd a kategorií) mohou zaměřit pozornost politiků na dosud neřešené nebo málo zvýznamněné problémy a rizika nebo vyvolat změny v obsahu sociální politiky (hodnotách, sociálních vizích a cílech). (2) Vysvětlení založené především na ekonomických a technologických determinantách vývoje sociálních podmínek. Soustředí se zejména na prozkoumání ekonomických výzev a krizí na formování inovací sociálního státu v posledních desetiletích. Tento přístup bývá často také označován jako funkcionalistický (Andersen 2003), neboť předpokládá možnost účinné adaptace sociálně politického systému v nových podmínkách. (3) Konečně třetím typem je institucionální vysvětlení, které zdůrazňuje vliv mechanismů „path dependency“ a legislativního rámce tvorby sociálně politických rozhodnutí (Pierson 1998). Nové sociální problémy se mohou objevovat v souvislosti s institucionální rezistencí sociálního státu a s jeho neschopností účinně reagovat na sociálně ekonomický a politický vývoj v moderních společnostech.

S určitým zjednodušením můžeme říci, že každý z těchto typů vysvětlení objasňuje některé aspekty komplexního vztahu mezi novými sociálními riziky a transformacemi sociálního státu. Změna sociálních zájmů je tradičně pokládána za vysvětlení historické expanze sociálního státu i jeho neschopnosti reagovat na sociální potřeby menšin v diferencované společnosti. Ekonomické důvody a funkcionální hypotézy obvykle slouží k vysvětlování restrukturační a šetřivé sociální politiky. Institucionální teorie je obvykle pokládána za úspěšnou při objasňování inertnosti sociálního státu při řešení nových sociálních problémů a rizik.

Různé typy vysvětlení však nemusí být v každé historické etapě vývoje sociální vědy zastoupeny stejně významně. Na přelomu tisíciletí řada autorů upozornila na nevyváženost uvedených typů vysvětlení „nových sociálních rizik“ v kontextu změn sociálního státu. (Deacon, Mann 1999; Andersen 2003; McLaughlin 1997). V tomto období teorie sociální politiky kladla velký důraz na studium ekonomických výzev pro transformaci sociálního státu a rovněž rozvíjela institucionální výzkum uvedených změn. Daleko menší pozornost byla přitom podle uvedených autorů věnována teorii sociálního jednání a bezprostřední subjektivní motivaci aktérů

sociální politiky. Tato skutečnost se jeví jako paradoxní v období vyhraněné snahy sociální politiky po aktivizaci a samostatnosti řešení sociálních problémů samotnými klienty.

Funkcionalistická vysvětlení nabízejí ‚rozvojovou hypotézu‘ o potřebě reformy sociálního státu a veřejných služeb ve společnosti znalostí (Midgley 1997), v zájmu reprodukce kvalitní základny jejího rozvoje (lidské zdroje), anebo operují potřebou pokrýt ‚nová sociální rizika‘. Nejčastěji je v této souvislosti používán pojem ‚rekalibrace‘ (recalibration či recasting) Pierson (2001). Ferrera, Hemerijck, Rhodes (2000) pak rekalibrací rozumí jednak institucionální rekonfiguraci v rámci sociálního státu, jednak re-balancování/znovuvyvažování cílů a nástrojů. Návazně Ferrera, Hemerijck (2005) rozlišili několik dimenzí této rekalibrace: funkční rekalibraci, ve smyslu znovubalancování váhy mezi funkcemi sociálního státu, i revizi opatření uvnitř těchto funkcí. Jde zejména o rozeznání významu nových potřeb a nových výdajů, dále posun od pasivních výdajů na finanční kompenzace k aktivním výdajům, spojeným především s aktivací a reintegrací na trhu práce. Jde za druhé o dimenzi distributivní (např. je reflektována potřeba přesunu redistribučních toků od starší generace k dětem), normativní dimenze (přehodnocení normativních základů sociálního státu, jako je distributivní spravedlnost, aspirace vztažené k etice práce, rozdělení neplacené práce mezi muže a ženy atd.), a konečně politicko-institucionální rekalibrace (ta znamená změny v řízení sociálního státu a zavádění nových forem veřejné správy – konkrétně pluralizaci aktérů a decentralizaci, při rostoucí míře koordinace a významu nepřímého řízení, jako je řízení pomocí cílů, vyjednávání v rámci partnerství atp.).

Funkční a účinná reorientace sociálního státu na nová sociální rizika není ovšem nikterak jednoznačná a je otázkou, nakolik k ní dochází. Dosavadní poznatky výzkumů ukazují, že všechny tři typy vysvětlení je nutně uplatnit souběžně, aby bylo možné vysvětlit komplexní a často rozporuplné souvislosti vývoje současného sociálního státu. Například, jak uvádí Bonoli (ibid.), nové rizikové skupiny jsou relativně heterogenní a jako takové jednotlivě menšinové ve společnosti, a navíc jejich zájmy jsou často rozporné (Kitschelt, Rehm 2006). Z těchto důvodů ani nejsou tyto nové rizikové skupiny organizované k prosazení svých zájmů. Keman et al. (2006) poznamenává, že pokud je uspořádání sociálního státu do značné míry důsledkem zájmu a vlivu voličských skupin, pak se nové rizikové skupiny nepřekrývají s ustavenými politickými stranami, a proto i mizí doposud významné spojení mezi sociálním státem a stranami sociální demokracie a křesťanské demokracie, jež se opíraly o většinové koalice pracujících a středních tříd (Esping-Andersen 1990; Baldwin 1990). Dokonce se zdá být pro politické strany tradičně podporující sociální stát (jejichž voliči přitom typicky podporují pokrytí jak starých tak i nových sociálních rizik), obtížné řešit dilema volby mezi novými a starými riziky – v kontextu udržení politických preferencí, neboť tak může vzniknout distributivní konflikt uvnitř jejich voličstva (Armingeon 2006). Navíc morální základy společenské legitimacy sociálního státu jsou v důsledku pokrytí některých ‚nových rizik‘ zpochybněny. Totiž cílené, selektivní politiky, které kompenzují dlouhodobější neúčast na trhu práce například v důsledku individuální nekompetence či absenci druhého partnera v rodině, se dotýkají typicky marginálních skupin či segmentů pracovní síly a nemají z více důvodů příliš vysokou podporu většinové společnosti. Hlavním důvodem ovšem, jak dokladuje řada studií (Coughlin 1980; Petterson 1995; vanOorschot 2000), je ta okolnost, že jejich nároky na opatření sociální politiky jsou celou veřejností přísněji posuzovány, a to těmito kritérii

zaslouženosti/oprávněnosti – ‚kontrola nad situací potřebnosti‘, potřebnost samotná, identita ve smyslu sounáležitosti ke skupině, postoj ve smyslu vděčnosti za podporu a konečně recipita ve smyslu předchozích zásluh.

Institucionální charakter sociálního státu rovněž hraje významnou roli: jestliže je vyšší úroveň solidarity, a proto i podpory v oblasti veřejných statků založena na koalicích zájmů různých skupin ve společnosti, pak cílené a selektivní politiky/opatření zaměřená na okrajové, menšinové ‚rizikové skupiny‘ tuto solidaritu v očích veřejnosti a posléze i politických reprezentací podlamují. Mnoho autorů již intenzivně diskutovalo vzájemné vztahy mezi sociálním státem a solidaritou/sociálním kapitálem ve společnosti. Přístup k institucím sociálního státu (například ve formě univerzálních nároků) může mít klíčový význam pro formování důvěry v instituce (srovnej například Rothstein 2001). Naopak cílená a selektivní opatření sociálního státu jsou tradičně stigmatizující a podlamují solidaritu ve společnosti (Baldwin 1990) nebo generují antagonismus zájmů (Esping-Andersen 1990). Sociální a politické instituce ovšem neurčují pouze tvorbu obsahu sociální politiky, ale významně předurčují i způsoby a efekty její implementace. V tomto kontextu je opakovaně zpochybňována schopnost tradičního byrokratického aparátu flexibilně a diferencovaně přistupovat k řešení nových sociálních rizik.

S novými sociálními riziky je intenzivně konfrontována i česká společnost a veřejná politika. Projevují se vcelku zřetelně v důsledku prolínání procesů tržní transformace, globalizace, dynamizace trhu práce, změn v rodinném chování a demografických změn, migrace na území našeho státu, hodnotových posunů a dalších společensko-kulturních proměn. I když například česká společnost i v rámci Evropy patří k zemím s nejmenšími sociálními rozdíly, nejmenší mírou rizika příjmové chudoby, s nižší mírou nezaměstnanosti, míra rizika nezaměstnanosti i chudoby jsou mimořádně diferencovaná, například podle vzdělání, zdravotního stavu či typu rodinné domácnosti (Sirovátka, Winkler, Žižlavský 2009; Sirovátka, Mareš 2006), a sociální marginalizace některých skupin populace, jako jsou komunity Romů, bezdomovci či ilegální pracovní imigranti, je mimořádná (Gabal 2006, Hradecký 2009, Rákoczyová; Trbola 2009). Podobně tradiční dělba rodinných rolí, stereotypy v chování zaměstnavatelů a deficit veřejné politiky znesnadňují harmonizaci rodiny a zaměstnání, což se projevuje v mimořádném poklesu šancí na zaměstnanost u žen, které mají malé děti, aniž by to mělo pozitivní dopady na fertilitu (Sirovátka, Hora 2008). Jak Sirovátka dokumentoval na empirických datech (Sirovátka 2007), česká sociální politika zůstává nadále zaměřena ke ‚starým sociálním rizikům‘ a na naznačené problémy se zaměřuje v nedostatečné míře, což naznačené problémy konzervuje a prohlubuje. Reflexi některých z nich se věnují i stati v tomto čísle.

Zaměření staří

Příspěvky vybrané do předkládaného čísla dokumentují značnou různorodost studia současných sociálních rizik v české sociální vědě. Tato různorodost je jednak tematická, jednak teoreticko – metodologická. Studie Lenky Klimplové reprezentuje funkcionalistický přístup k výzkumu nových sociálních rizik. Autorka předpokládá platnost univerzální strategické analýzy a zaměřuje se na identifikaci sociálních podmínek, jejichž vývoj v české společnosti konverguje s hospodářsky rozvinutými zeměmi Evropy. Pavel Horák se zaměřuje na analýzu vybraných rizikových skupin na současném českém trhu práce. Jeho přístup přitom vychází

spíše z kombinace různých metodologických východisek. Jednak z teorie jednání a interpretace subjektivních postojů členů rizikových skupin, jednak ze strukturálních a institucionálních charakteristik trhu práce a sociálního státu. Tímto způsobem ukazuje na diferencované vnímání rizika nezaměstnanosti a šancí na zaměstnání u klientů českých úřadů práce. Tato diferenciaci je zřetelná jak podle regionálních podmínek pracovního trhu, tak podle vlastností rizikových skupin, jako je věk, vzdělání a pohlaví. Stať Lenky Formánkové rozvíjí spíše sociokulturní dimenzi studia sociálních rizik. Zabývá se hodnotovými východisky a ideály mateřské péče v kontextu dilemat spojených s rozvojem pracovní kariéry žen. Zajímavým způsobem hledá souvislosti mezi hodnotovými základy sociálního jednání žen a mužů a způsobem řešení péče o malé děti. Článek Jiřího Kabeleho a Jana Morávka je pozoruhodným příspěvkem mimo jiné tím, jak ukazuje nebezpečí vzniku tzv. rizik druhého řádu v kontextu protidrogové intervence. Popisuje možnost implementačního selhání protidrogové politiky, pokud její intervence dostatečně nereflektují primární prostor každodenního života drogově závislých v kontextu jejich blízkých osob. Z podobné perspektivy přistupují ke studiu institucionalizované sociální práce i Pavel Navrátil a Stanislava Ševčíková. Analyzují rizika selhání profesních rozhodnutí sociálních pracovníků v kontextu systému sociálně právní ochrany dětí v České republice. Stať Jiřího Vyhlídala a Ivany Šimíkové se opět zabývá vysvětlením vzniku tzv. rizik druhého řádu, a to selháním systému sociální ochrany v důsledku mnohoznačné interpretace institucionálních pravidel a rozvoje dilemat rozhodování kontaktních pracovníků. Tato dilemata rozhodování jsou studována v podmínkách rostoucí komplexnosti (heterogeneity) problémů klientů. Teoretické vysvětlení se opírá především o teorii jednání P. Bourdieua a tato vysvětlení jsou ilustrována výsledky kvalitativního výzkumu kontaktních pracovníků v systému sociální ochrany.

Literatura:

- ANDERSEN, Jørgen Goul. Change without Challenge? Welfare States, Social Construction of Challenge and Dynamics of Path Dependency. In CLASEN, J. (ed.) *What Future for Social Security? Debates and Reforms in National and Cross-national Perspectives*. The Hague : Kluwer Law International, 2001. s.121 – 138. ISBN 9041116710.
- ARMINGEON, Klaus. Reconciling Competing Claims of the Welfare State Clientele. In ARMINGEON, K., BONOLI, G. (eds.) *The Politics of Post-Industrial Welfare States*. London, New York : Routledge, 2006, s. 100 – 122. ISBN 978-0-415-45975-4.
- BALDWIN, Peter. *The Politics of Social Solidarity*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 368 s. ISBN 0-52142-893-9.
- BARR, Nicholas. *The Market and Information in The Welfare State as Piggy Bank : Information, Risk, Uncertainty, and the Role of the State*. Oxford : Oxford University Press, 200, s. 11 – 29. ISBN 978-0-19-924659-5.
- BARRY, A. (et al.) *Foucault and Political Mason*. London : UCL Press, 1996.
- BECK, Ulrich. *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. 1. vyd. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1986. 391 s. ISBN 3-51811-365-8.
- BECK, Ulrich. *Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2004. 431 s. ISBN 808-6429-32-6.

- BONNS, Wolfgang. *Vom Risiko : Unsicherheit und Ungewissheit in der Moderne*. 1. vyd. Hamburg : Hamburger Edition, 1995. 357 s. ISBN 3930908204.
- CASTLES, Francis G. *The Future of the Welfare State. Crisis Myths and Crisis Realities*. 1. vyd. Oxford : Oxford University Press, 2004. 208 s. ISBN 0199273928.
- COUGHLIN, Richard M. *Ideology, Public Opinion, and Welfare Policy : Attitudes towards Taxes and Spending in Industrial Societies*. Institute of International Studies, Research Series No. 42, Berkeley, CA : University of California, 1980.
- DEACON, Alan ; MANN, Kirk. Agency, Modernity and Social Policy. *Journal of Social Policy*, 1999, roč. 28, č. 3, s. 413 – 435. ISSN 0047-2794.
- DEAN, Mitchell. *Governmentality : Power and Rule in Modern Society*. 1. vyd. London : Sage, 1999. 240 s. ISBN 0-80397-589-9.
- DOUGLAS, Mary ; WILDAVSKY, Aaron. *Risk and Culture : an essay on the Selction of Technical and Environmental Dangers*. Berkeley : University of California Press, 1982. 224 s. ISBN 0-52005-063-0.
- DOUGLAS, Mary. *Risk and Blame : Essays in Cultural Theory*. London, New York : Routledge, 1994. 336 s. ISBN 0-41511-999-5.
- ELMORE, R. Organizational Model Sof Social Program Implementation. *Public Policy*, 1978, roč. 26, č. 3, s. 185 – 228. ISSN 0302-3427.
- ESPING-ANDERSEN, Gosta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Oxford : Oxford University Press, 1990. 260 s. ISBN 0-69102-857-5.
- ESPING-ANDERSEN, Gosta ; KORPI, W. Social Policy as Class Politics in Post-War Capitalism : Scandinavia, Austria and Germany. GOLDTHORPE, J.H. (ed.) *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*. Oxford : Oxford University Press, 1984, s. ISBN 0-19878-007-9.
- EWALD, François. The Return of Descartes Malicious Demon : An Outline of Philosophy of Precaution. In BAKER, T., SIMON, J. (eds.) *Embracing Risk : The Changing Culture of Insurance and Responsibility*. Chicago : University of Chicago Press, 2002, s. 273 – 301. ISBN 0-22603-519-0.
- FERRERA, Maurizio ; HEMERIJCK, Anton ; RHODES, Martin. Recasting European Welfare States for the 21st Century. *European Review*, 2000, roč. 8, č. 3, s. 151 – 170. ISSN 1062-7987.
- FERRERA, Maurizio ; HEMERIJCK, Anton. Recalibrating Europe’s Welfare Regimes. In ZEITLIN, J., TRUBEK, D. (eds.) *Governing Work and Welfare in a New Economy*. Oxford : Oxford University Press, 2003, s. 88 – 128. ISBN 0-19925-717-5.
- FLORA , Peter ; HEIDENHEIMER, Arnold J. (eds.) *The Development of Welfare States in Europe and America*. New Brunswick, NJ : Transaction Books, 1981. 420 s. ISBN 0-87855-920-5.
- GABAL, Ivan. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha : Gabal Analysis and Consulting, 2006.
- GALLANT, Thomas. *Risk and Survival in Ancient Greece*. 1. vyd. Cambridge : Polity, 1991. 284 s. ISBN 0-80471-857-1.
- GALLIE, Duncan. The Quality of Working Life in Welfare Strategy. In ESPING-ANDERSEN, G., DUCAN, G., HEMERIJCK, A., MYLES, J. (ed.) *Why We Need a New Welfare State*. Oxford : Oxford University Press, 2002, s. 221 – 244. ISBN 0-19925-643-8.
- GARNSEY, Peter. *Famine and Food Supply in the Greco-Roman World : Response to Risk and Crisis*. Cambridge : Cambridge University Press, 1988. 303 s. ISBN 0-52137-585-1.
- HRADECKÝ, Iija. Building Capacity of Homeless Services in the Czech Republic. *European Journal of Homelessness*, 2008, č. 2, s. 177 – 190. ISBN 2030-2762.
- HUBER, Evelyne ; STEPHEN, John. Combating Old and New Social Risks. In *Conference on The Political Regulation of New Social Risks*. Lugano, Switzerland, 2003.
- KEMAN, Hans ; VAN KEERSBERGEN, Kees ; VIS, Barbara. Political Parties and New Social Risks : The Double Backlash Against Social Democracy and Christian Democracy. In ARMINGEON,

- K. BONOLI, G. (eds.) *The Politics of Post-Industrial Welfare States. Adapting Post-War Social Policies to New Social Risks*. London, New York : Routledge, 2006, s. 27 – 51. ISBN 0-41538-072-3.
- KITSCHOLT, Herbert ; REHM, Phillip. New social risk and political preferences. In ARMINGEON, K. BONOLI, G. (eds.) *The Politics of Post-Industrial Welfare States. Adapting Post-War Social Policies to New Social Risks*. London, New York : Routledge, 2006. s. 52 – 82. ISBN 0-41538-072-3.
- LASH, Scott. Risk Culture. In ADAM, B., BECK, U. VAN LOON, J. (eds.) *The Risk Society and Beyond. Critical Issues for Social Theory*. London : Sage, 2000, s. 47 – 62. ISBN 0-76196-469-X.
- McLAUGHLIN, Eithne. Workfare : a Pull, a Push or a Shove? In MEAD, L., DEACON, A. (ed.) *From Welfare to Work : Lesson from America*. London : Institut of Economic Affairs, 1997. 154 s. ISBN 0-25536-399-0.
- MEAD, Lawrence. *The New Politics of Poverty : The Nonworking Poor in America*. New York : Basic Books 1993. 368 s. ISBN 0-46505-069-7.
- MEAD, Lawrence. The new politics of the new poverty. In PIERSON, Ch., CASTLES, F. (ed.) *The Welfare state leader*. 2. vyd., Cambridge : Polity press, 2007, s. 107 – 119.
- MERKHOFFER, M. W. *Decision Science and Social Risk Management*. 1. vyd. Boston : D.Reidel Publishing Comp, 1987. 352 s. ISBN 9-02772-275-7.
- MIDGLEY, James. *Social Welfare in Global Context*. Thousand Oaks, CA, London, New Delhi : Sage, 1997. 264 s. ISBN 0-76190-788-2.
- OFFE, Claus. *Contradictions of the Welfare State*. London : Hutchinson, 1984. 304 s. ISBN 0-26265-014-2.
- O'MALLEY, Pat. *Risk, Uncertainty and Government*. London : Glashouse Press, 2004. 260 s. ISBN 1-90438-500-1.
- O'MALLEY, Pat. Governmentality and Risk. In ZINN, J. (ed.) *Social Theory on Risk and Uncertainty. An Introduction*. 1. vyd. Oxford : MA Blackwell, 2007. s. 52 – 75. ISBN 1-40515-336-9.
- PAUGHAM, Serge. *Les formes élémentaires de la pauvreté*. Paris : Presses Universitaires de France, 2005. 276 s. ISBN 2-13051-709-9.
- PETTERSON, Per. A. The Welfare State : The Security Dimension. In BORRE, O., SCARBOURGH, E. (eds.) *The Scope of Government*. Oxford : Oxford University Press, 1995. s. 198 – 234. ISBN 0-19-829474-0.
- PIERSON, Paul. (ed.). *The New Politics of the Welfare State*. 1. vyd. Oxford : Oxford University Press, 2001. 532 s. ISBN 978-0-19-829756-7.
- RÁKOCZYOVÁ, Miroslava ; TRBOLA, Robert. (eds.) *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2009. 310 s. ISBN 978-80-7419-023-0.
- ROTHSTEIN, Bo. Social capital in the Social Democratic welfare state. *Politics and Society*, 2001, roč. 29, č. 2, s. 207 – 241. ISSN 0032-3292.
- SCHARPF, Fritz W. Economic integration, democracy and the welfare state. *Journal of European Public Policy*, 1997, roč. 4, č. 1, s. 18 – 36. ISSN 1350-1763.
- SCHAPF, Fritz W. ; SCHMIDT, Vivien A. *Welfare and work in the open economy. Volume II : Diverse Responses to Common Challenges*. Oxford : Oxford University Press, 2000. 680 s. ISBN 0-19924-092-2.
- SIROVÁTKA, Tomáš ; MAREŠ, Petr. *Poverty, Social Exclusion and Social Policy in the Czech Republic. Social Policy and Administration*, 2006, roč. 40, č. 3, s. 288 – 303. ISSN 0144-5596.
- SIROVÁTKA, Tomáš. New Social Risks and Social Exclusion as a Challenge to Czech Social Policy. *European Journal of Social Security*, 2007, roč. 9, č. 1, s. 55 – 77. ISSN 1388-2627.
- SIROVÁTKA, Tomáš ; HORA, Ondřej. *Děti, rodina a zaměstnání v české společnosti*. 1. vyd. Brno, Boskovice : Masarykova univerzita, Nakladatelství Albert, 2008. 328 s. ISBN 978-80-7326-140-5.
- SIROVÁTKA, Tomáš ; WINKLER, Jiří ; ŽIŽLAVSKÝ, Martin. *Nejistoty na trhu práce*. 1. vyd. Brno : František Šalé-Albert, 2009. 197 s. ISBN 978-80-7326-172-6.

- TAYLOR-GOOBY, Peter (ed.) *New Risks, New Welfare. The Transformation of the Welfare State*. Oxford : Oxford University Press, 2005. 268 s. ISBN 978-0-19-926726-2.
- TAYLOR-GOOBY, Peter ; ZINN, J. *Risk in Social Science*. 1. vyd. Oxford : Oxford University Press, 2006. 308 s. ISBN 0-19928-595-0.
- TULLOCH, John ; LUPTON, Deborah. *Risk and everyday life*. 1. vyd. London : Sage, 2003. 156 s. ISBN 0-76194-758-2.
- Van OORSCHOT, Wim. Who Should Get What and Why? On Deservingness Criteria and the Conditionality of Solidarity among the Public. *Policy & Politics*, 2000, roč. 28, č.1, s. 33 – 48. ISSN 0305-5736.
- WYNNE, Brian. May the sheep safely graze? A reflexive view of the expert-lay knowledge divide. In LASH, S., SZERSZINSKI, B., WYNNE, B. (eds.) *Risk, environment and modernity*. London : Sage, 1996, s. 44 – 83. ISBN 0-80397-938-X.
- ZINN, Jens. Recent Developments in Sociological Risk Theory. *Forum Qualitative Sozialforschung*, 2006, roč. 7, č. 1, [29 s.]. ISSN 1438-5627.